

INTERSECTIONALITY FOR CLIMATE SOLIDARITY

On climate discussions in Bolivia and the importance of analytical complexity

ANNA KAIJSER

Keywords

Climate change, intersectionality, Bolivia, identity, power

Summary

Climate change illustrates the entanglement of “society” and “nature”, and the problems associated with this binary division. For humans, climate change plays out on a social arena. In light of climate change, pre-existing power structures based on categorizations such as gender, class and ethnicity may be reinforced or challenged.

I argue that intersectionality, developed within feminist theory, is a useful tool for analyzing the power dynamics of climate change.

Feminist research on climate change is still small, and an intersectional perspective has not been applied to the topic to any significant extent. The intersectional framework that I propose is constructivist; even though social categories are highly relevant in their specific contexts, they are subject to constant reconstruction and negotiation, and thereby inherently fluid. This stance enables identifying social categorizations as crucial for how people relate to climate change, comprehending how climate change may (re)construct social categorizations and power dynamics, and finding motivation for engagement and solidarity beyond identity politics. To illustrate how an intersectional perspective is useful in this regard, I present the example of Bolivia. Bolivia is an interesting case because of its recent political development, in which a left-wing assembly of indigenous movements and workers' unions has reached government power, and because of the vivid debate on climate change within the country. The government has promoted a radical discourse in international climate negotiations, but in turn been criticized by their own supporters for not living up to their high moral standards domestically. In these debates, climate and environment issues have been framed mainly in relation to the categories of ethnicity and class, while for instance gender has until recently remained quite invisible. Climate change and environment debates have thus become a stage for construction and negotiation of social categories in Bolivia. In my article, I provide an analysis of this situation, based on an intersectional understanding.

Klimatförändringarna står i dynamisk relation till mänskliga levnadsförhållanden och samhällliga och personliga identitetskonstruktioner. Mot bakgrund av den intensiva bolivianska klimatkussionen, pläderar Anna Kaijser för ett intersektionellt perspektiv på klimatfrågan, som motdrag mot konserverande förenklingar.

INTERSEKTIONALITET FÖR KLIMATSOLIDARITET

Om klimatkussionen i Bolivia och vikten av analytisk komplexitet

ANNA KAIJSER

I november 2011 blev jag ombedd att delta i ett panelsamtal om genus och klimat, arrangerat av Nordiska Rådet i syfte att lansera deras nya webbportal *Equal Climate* (för övrigt en användbar informationsresurs på genus-klimatområdet). Panelen ingick i ett sidoevent inom Nordiska Rådets session i Köpenhamn. Samtidigt som jag uppskattade initiativet och inbjudan till panelen, slogs jag av den självsäkra titeln på sidoeventet: *Det gröna Norden – en jämställd aktör*. Utan frågetecken på slutet. Vad är det som gör att Norden så utan tvekan kan presenteras som grönt och jämställt, trots att de nordiska länderna (utöver att behöva jobba lite mer på den där jämställdheten) står för några av världens största utsläpp av växthusgaser per capita – i synnerhet om man räknar in konsumtionen av varor importerade från annat håll?

Nordiska Rådets sammankoppling mellan nordiskhet och hållbarhet är tyvärr inte ovanlig. Karin Bradley visar i sin avhandling *Just Environments: Politicising Sustainable Urban Development* hur bilden av en hållbar och miljömedveten livsstil i en stockholmsförort konstrueras i samverkan med berättelser om hegemonisk svenskhet, så att levnadssättet hos en infödd svensk medelklass uppfattas som det ekologiskt mest ansvarsfulla, även om det inte nödvändigtvis stämmer om man ser till den verkliga resursförbrukningen.¹ Bradley menar, i enighet med

Erik Swyngedouw, att detta avspeglar ett postpolitiskt tillstånd, där konsensus antas råda kring vilka de viktigaste miljöproblemen är, vad som orsakar dem och hur de bör hanteras.² Denna förmodade konsensus

Denna förmodade konsensus dominerar den svenska miljödebatten.

dominerar den svenska miljödebatten och, enligt Swyngedouw, den internationella debatten om klimatförändringar.³ Här finns maktförhållanden som är betydelsefulla samtidigt som de osynliggörs. Det är därför viktigt att ställa frågor om vilka grupper som har tolkningsföreträde när det gäller att definiera miljöproblem och formulera vad hållbarhet innebär.

Makt är dynamisk och verkar på alla nivåer. Makt föder motstånd, även inom miljöpolitiken, där alternativa diskurser lyfter fram andra analyser, med andra orsaksförklaringar och lösningsförslag än de som dominerar agendan. Under de senaste åren har Bolivias regering framträtt som en oppositionell aktör i internationella klimatförhandlingar, då de presenterat en radikal, alternativ diskurs. Samtidigt har de i sin tur beskyllts av alternativa röster inom sitt land för att inte leva upp till sin egen radikalitet på hemmaplan. I min forskning om Bolivia tar jag avstamp i en förståelse av klimatförändringar som i hög grad politiskt laddade och kopplade till frågor om makt och identitet.

Utsläpp av växthusgaser genererade av människor orsakar klimatförändringar som

tar sig uttryck i väder och vind, i värme och kyla, regn och torka och årstider som inte längre går att lita på, och deras inverkan samspelar med hur vi organiserar våra samhällen. Dessa processer är ett tydligt exempel på den komplexa interaktionen mellan och inom de sfärer vi betecknar som "natur" och "samhälle", och det problematiska i att separera dem från varandra. Klimatförändringar medieras genom, förstärker eller utmanar, levnadsförhållanden och sociala strukturer. Hur kan vi förstå denna komplexitet? Och vad har feministisk forskning att bidra med? I denna artikel vill jag visa varför och hur det analytiska verktyget intersektionalitet, som utvecklats inom feministisk teori, kan tillämpas för att öka förståelsen av klimatförändringar och hur de interagerar med sociala maktstrukturer.

Jag kommer först att diskutera några centrala aspekter av hur mänskliga samhällen och individer förhåller sig till klimatförändringar och deras effekter. Därefter presenterar jag ett illustrerande exempel, hämtat från Bolivia. Jag fortsätter med att diskutera feministisk forskning inom miljö och klimat, för att sedan redogöra för min förståelse av intersektionalitet och hur den kan användas för att studera hur mänskliga samhällen interagerar med klimatförändringar. I den sista delen av artikeln tillämpar jag en intersektionell analysmodell för att belysa aspekter av miljö- och klimatdebatten i Bolivia.

Min förståelse av miljö- och klimatdebatten i Bolivia bygger på empiriska studier mellan hösten 2009 och hösten 2011. Dessa inkluderar en fältstudie i La

Paz i november-december 2010, då jag intervjuade regeringsrepresentanter, miljöaktivister, representanter för folkrörelser, biståndsarbetare och forskare. Jag har även studerat skriftligt material i form av bland annat regeringsdokument, informationskrifter från organisationer, bolivianska och internationella medier, tidskrifter och blogginlägg.⁴

Klimatförändringar på sociala arenor

Under de senaste åren har vetenskapliga insikter och upplevda erfarenheter tydligt visat att klimatförändringar är något som vi inte kan bortse ifrån. Tidigare, pågående och framtida utsläpp av växthusgaser i atmosfären kommer med största sannolikhet att leda till flera graders förhöjning av jordens medeltemperatur och sannolikt till ett mindre förutsägbart klimat med fler extrema händelser såsom värmeböljor, torka, orkaner, översvämningar och köldvågor.⁵ Klimatförändringar har fått status som en av vår tids största utmaningar, och debatten domineras ofta av skräckscenarier och krav på snabba och storskaliga lösningar. Dessa katastrofdiskurser har problematiserats av forskare som strävar efter att placera klimatförändringar i större sammanhang, mot bakgrund av människors relationer till naturen och till varandra, och att belysa komplexiteten i hur mänskliga samhällen och maktrelationer är länkade till klimat.⁶

Även om klimatförändringar i ett längre perspektiv är något som vi alla förmodligen kommer att märka konsekvenserna av, finns enorma skillnader mellan olika individer

och grupper vad gäller ansvar och påverkan. Klimatförändringar är nära kopplade till sociala förhållanden och processer av makt och underordning på alla nivåer, från den globala till den individuella. Detta kan illustreras med tre konkreta exempel: ansvar för utsläpp av växthusgaser, utsatthet för klimatförändringarnas effekter samt möjlighet att påverka beslutsfattande.

Under de gångna årens internationella klimatförhandlingar i FN:s regi har frågan om ansvar för utsläpp av växthusgaser varit ett hett diskussionsämne. Att tidigt industrialiserade höginkomstländer har ett betydligt större ansvar för utsläpp per capita, både historiskt och i nuläget, är allmänt erkänt.⁷ Detta är en viktig utgångspunkt för att fastställa internationella strategier i syfte att minska utsläppen och hantera effekterna av klimatförändringar.⁸ Samtidigt behövs analyser som går bortom nationella gränser, för att förstå skillnader inom länder och regioner. Utsläpp av växthusgaser är nära kopplade till livsstil – boende, matvanor, transportmönster, övrig konsumtion – och därmed till socioekonomiska strukturer och samhällsinstitutioner. Framför allt är ekonomiskt välstånd centralt, men även livsstilsideal och normer för beteende spelar stor roll.⁹ Rika släpper ut mer än fattiga. Män, som generellt har högre inkomst, står för större utsläpp än kvinnor¹⁰. Även faktorer som ålder och etnicitet har betydelse eftersom de är relevanta för inkomst och livsstil.¹¹

Även vad gäller utsatthet för klimatförändringar finns markanta geografiska skillnader eftersom temperaturhöjningen och riskerna för översvämningar, torka,

orkaner och andra effekter är ojämnt fördelade över planeten, men även här har sociala dimensioner stor betydelse. Effekterna slår olika mot olika befolkningsgrupper, och utsatthet behöver inte alltid innebära sårbarhet. Socioekonomiskt starka individer och grupper kan skydda sig exempelvis genom val av bostad, försäkringar, tillgång till information och transportmedel och möjlighet att betala högre priser för dricksvatten, mat och andra förnödenheter om brist skulle uppstå. Dessutom är olika sociala grupper utsatta på olika sätt beroende på livsstil och sysselsättning. Till exempel drabbas kvinnor i många fall hårdare än män av minskad tillgång till dricksvatten, då de ofta är ansvariga för hushållets vattenförsörjning.¹² Indirekt påverkas även exempelvis kvinnors tillgång till utbildning, då flickor tvingas sluta skolan för att hjälpa sina mödrar med hushållsarbetet när arbetsbördan ökar på grund av ett förändrat klimat.¹³ Samtidigt är barn och äldre mest känsliga för förändrade temperaturer och sjukdomsspridning till följd av klimatförändringar.¹⁴ Ett konkret exempel på hur naturkatastrofer interagerar med socioekonomiska strukturer är orkanen Katrina som drabbade New Orleans 2005. Katrinas förödande effekter hängde ihop med infrastruktur, stadsplanering och resursfördelning. Hur människor påverkades av orkanen, både på kortare och längre sikt, berodde på faktorer som ålder, inkomst, hälsotillstånd och etnicitet. Detta gällde exempelvis flyktmöjligheter (som tillgång till egen bil), hem- och sjukvårdsförsäkringar och ekonomiska resurser för att bygga upp förstörda hem eller köpa en ny bostad när drabbade stadsdelar återuppbbyggdes och samtidigt genomgick en process av gentrifiering.¹⁵

Liksom annan politik domineras beslutsfattande kring klimatförändringar av socioekonomiska eliter. Ekonomiskt svaga och socialt marginaliserade grupper har de svagaste politiska rösterna. Den skeva representationen är en rättvisefråga i sig, men har också betydelse för vilka frågor och perspektiv som når den politiska agendan, för hur klimatproblematiken formuleras och vilka lösningar som föreslås. Vilka diskurser kring klimat som blivit inflytelserika – och vilka som avfärdats som irrelevanta – beror på vilka grupper och intressen som dominerat de politiska diskussionerna.¹⁶

Klimatförändringar har också relevans för hur vi uppfattar oss själva och världen omkring oss, och för konstruktioner av identitet, nation och grupptillhörighet. Hur påverkar medvetenhet om klimatförändringar våra livsstilsideal? Vad har den för betydelse för religiös tro, eller tron på framtiden? Vad händer med vår uppfattning om säkerhet och hot? Hur förändras vår syn på platsen vi kommer ifrån, när själva platsen förändras? Hur påverkas vår syn på naturen? Vilka nya politiska allianser skapas, och vilka gamla allianser förstärks eller omformuleras?

I den här artikeln kommer jag i första hand att behandla frågor om hur

mänskliga maktrelationer förhandlas i debatter om klimat. Som illustrerande exempel har jag valt att lyfta fram de senaste årens miljöpolitiska utveckling i Bolivia.

Bolivia under (re)konstruktion

Bolivia framhålls ofta, i forskningsrapporter såväl som bland biståndsaktörer och i medier, som ett exempel på ett land där effekterna av klimatförändringar redan är märkbara.¹⁷ Klimatförändringar har under de senaste åren fått stor uppmärksamhet i boliviansk politik, och den bolivianska regeringen har utmärkt sig i internationella klimatförhandlingar genom sin radikala och utmanande hållning. Bolivia är ett tydligt illustrerande exempel på hur diskurser om klimat och miljö är kopplade till sociala strukturer och kategoriseringar av människor. Jag kommer att visa hur miljö- och klimatdebatter kopplas till social kategorisering och skapandet av politiska identiteter, och diskutera möjliga konsekvenser. För att kunna diskutera detta behövs först en introduktion till sociala kategoriseringars roll i de senare årens politiska utveckling i landet.¹⁸

Den som reser i Bolivia rör sig mellan Andernas karga höglandsplatå och bergstoppar krönte av glaciärer, mer tempererade, grönskande dalar, vidsträckta stäpper och de tropiska lågländerna där Amazonas regnskogar tar vid. Landskapet bär spår efter sekel av exploatering av naturresurser bland annat i form av mineraler, naturgas och landets bördiga jord. Bland befolkningen finns tydliga socioekonomiska klyftor och sociala spänningar. Genus, klass och etnicitet kan identifieras som centrala kategorier

för dominans och underordning.¹⁹ Vilka kategorier som vid en viss tidpunkt har störst betydelse för identitetskonstruktion eller politiska projekt har under de senaste decennierna varierat kraftigt.²⁰

Detta innebär naturligtvis inte att sociala kategorier inte har någon materiell förankring; tvärtom har de en grund i och legitimeras genom materiella förhållanden

Liksom i övriga Latinamerika följer fördelningen av makt och resurser traditionellt postkoloniala mönster.

i den specifika kontexten, samt bidrar i sin tur till att upprätthålla mönster för resursfördelning. Bolivia är ett av Latinamerikas fattigaste länder, med djupa socioekonomiska klyftor.²¹ Pablo Mamani Ramirez beskriver hur gränserna mellan kultur och ekonomi ofta är suddiga; klassrelationer naturaliseras och görs till synonyma med relationerna mellan etniska grupper.²² Liksom i övriga Latinamerika följer fördelningen av makt och resurser traditionellt postkoloniala mönster, där en liten minoritet av *mestizos-criollos* (ättlingar till européer) dominerar, medan ursprungsbefolkningsgrupper på landsbygden, och framför allt kvinnor, är mest marginaliserade.²³

Av de tio miljoner invånarna beräknas enligt statistik från 2001 cirka sextio procent tillhöra någon av de trettiosex erkända urbefolkningsgrupperna, av vilka de två största, Quechua och Aymara, tillsammans utgör femtiofem procent av den totala befolkningen.²⁴ Etnicitet är dock,

i Bolivia liksom på andra håll, flytande. Liksom andra sociala kategorier är det ingen självklarhet, utan under ständig förhandling.²⁵

Bolivia har en lång historia av folklig politisk organisering. Från 1950-talet skedde denna organisering framför allt på bas av klass; människor identifierade sig i första hand som bönder eller arbetare och uttryckte politiska krav genom fackföreningar.²⁶ Under 1900-talets sista decennier blev ursprungsfolkstillhörighet en allt viktigare och mer politiserad identitet. Liksom många andra länder i regionen, och i hela det så kallade globala Syd, genomgick Bolivia under 1980- och 90-talen en våg av nyliberal politik, under inflytande från internationella finans- och utvecklingsinstitutioner. Detta innebar privatiseringar och nedskärningar i den offentliga sektorn, med ökade sociala klyftor som följd, och större inflytande från internationella biståndsaktörer.²⁷ Den nyliberala politiken innebar ett fokus på individer, snarare än grupper, som bärare av identitet, rättigheter och skyldigheter.²⁸ Från regeringens såväl som biståndsaktörernas håll framhävdes mångfalden inom det bolivianska folket som ett sätt att uppmärksamma och förklara skillnad utan att tala om omfördelning av resurser.²⁹ Framför allt lyftes etnicitet och genus fram i utvecklingsprojekt och i statliga politiska initiativ.³⁰ Den ökade uppmärksamheten kring etnicitet gav, en smula ironiskt, oppositionella sociala rörelser ett till motiv, utöver klass, för att uttrycka politiska krav. Under de nyliberala regimerna under 80- och 90-talen började protester alltmer formuleras utifrån

intersektionen av klass och etnicitet, vilket blev viktigt för den politiska utvecklingen i landet.³¹ Genus, å andra sidan, betraktades

Genus, å andra sidan, betraktades i hög grad med skepsis inom folkrörelserna.

i hög grad med skepsis inom folkrörelserna.³² Jag återkommer till detta.

I december 2005 valdes Evo Morales Ayma med egen majoritet till Bolivias president. Morales, landets första president med ursprungsfolksbakgrund, är ledare för MAS (*Movimiento Al Socialismo*, eller Rörelse För Socialism), en heterogen sammanslutning av sociala rörelser och ursprungsbefolkningsrörelser samt arbetarorganisationer som sedan dess styrt landet.³³ MAS politiska agenda kännetecknas av en socialistisk kritik mot den nyliberala politik som tidigare drivits i landet, med starkt fokus på urbefolkningsgruppernas politiska intressen. En övergripande ambition är att omdefiniera och omskapa staten och den bolivianska identiteten utifrån lokala, framför allt andinska, epistemologier, som ersätter vad som ses som en västerländsk utvecklingsmodell.³⁴ Exempelvis har respekt för *Pachamama*, Moder Jord, en central gestalt i andinsk tradition, och begreppet *vivir bien*, som innebär att leva väl, i harmoni med andra människor och med naturen, fått stort genomslag i politiken. Moder Jords rättigheter har nyligen fastslagits i en nationell lag, och *vivir bien* är ett nyckelkoncept både i Bolivias utvecklingsplan från 2006 och i landets nya konstitution

som antogs genom folkomröstning 2009.³⁵ *Vivir bien* kontrasteras ibland emot föreställningen om ett västerländskt *vivir mejor*, att ”leva bättre”, i ständigt strävan efter ökat materiellt välstånd.

Konstruktionen av en ny boliviansk stat och identitet är centrerad kring en idé om plurinationalitet; en tydlig illustration är att landet nyligen ändrade beteckning till den *plurinationala* staten Bolivia. Denna plurinationalitet skiljer sig från den multikulturalism som uppmärksammades under de tidigare, nyliberala regimerna. Dels betonas inte bara individen, utan även kollektivet, som bärare av rättigheter. Dels driver MAS-regeringen en tydlig politik för omfördelning av resurser som bland annat innefattar ursprungsfolkgruppers rätt till och kontroll över land. Detta projekt har en radikal potential och är betydelsefullt både symboliskt och praktiskt. Ursprungsfolkstilhörighet har gått från osynliggjord andrahets till att vara centralt för formuleringen av politiska subjekt och politiska agendor. Det medför i sin tur en ökad medvetenhet om *mestizo-criollo*-identiteten, som tidigare utgjort normen för en hegemonisk boliviansk identitet, men nu problematiseras i högre grad (även om rasistiska strukturer naturligtvis fortsätter att genomsyra sociala och ekonomiska relationer i Bolivia).³⁶ Samtidigt har oro uttryckts för att en essentialiserande bild av ursprungsbefolkningar sprids och befästs, samt för att nya grunder för dominans och exkludering skapas och vissa aspekter av identitet ges företräde på bekostnad av andra.³⁷

Medan sociala strukturer baserade på

etnicitet och klass gjorts centrala i de senaste årens politik, har frågan om genus hanterats annorlunda. Under de tidigare, nyliberala regimerna behandlades genus som ett expertområde, där internationella biståndsorganisationer, och därmed en universaliserad version av jämställdhet, formulerad i internationella forum som FN, dominerade. Detta ledde till ett fokus på kvinnor som kollektiv, där insikter ofta saknades om de vitt skilda erfarenheterna inom denna grupp.³⁸ Även om det fanns initiativ inom statliga institutioner för en mer kontextmedveten artikulering av genusfrågor i samspel med etnicitet, fick detta inte särskilt stort genomslag.³⁹ Inom de politiskt oppositionella folkrörelserna betraktades genus ofta med misstänksamhet, som ett perspektiv påtvingat från västerländska institutioner för att splittra det politiska motståndet.⁴⁰

Under MAS-regeringen har genusfrågor behandlats annorlunda genom orienteringen mot lokala perspektiv och specifika, kontextbundna tillstånd, snarare än universaliserade strategier. Samtidigt som genusfrågor i sig fått mindre uppmärksamhet, har kvinnors praktiska politiska deltagande ökat, bland annat genom genuskvotering. Viktiga politiska poster innehas nu av kvinnor från ursprungsfolkgrupper, något som tidigare inte förekommit.⁴¹

Ett av de andinska begrepp som fått genomslag i de senaste årens politiska process och policydokument är *chacha-warmi* (man-kvinna på Quechua), en modell för jämställdhet mellan könen som bygger på idén om komplementaritet; män och kvinnor är olika, men de är lika mycket värda

och kompletterar varandra, och båda könen behövs för att uppnå harmoni.⁴² *Chacha-warmi* används som ett sätt att tala om genus utifrån en lokal epistemologi, där familjen eller gruppen står i fokus snarare än individen. Eija Ranta-Owusu beskriver det som ett försök att återta och dekolonisera genusbegreppet från hur det använts under tidigare regimer.⁴³ En spänning finns mellan feminister från ursprungsfolkgrörelserna, som åtminstone retoriskt samlas kring idén om komplementaritet, och den mer västerländskt orienterade feministrörelsen inom städernas medelklass. Urbana feminister anklagar folkgrörelsernas kvinnogrupper för konservatism och biologisk essentialism, medan kvinnor från folkgrörelserna å sin sida beskyller de feministiska grupperna i städerna för att bortse från betydelsen av etnicitet och gruppstillhörighet.⁴⁴ Denna spänning belyser hur genus inte går att skilja från andra aspekter av identitet och sociala strukturer, såsom klass och etnicitet – i Bolivia lika lite som på andra håll.

Genus är, som jag visat ovan, en viktig faktor när det gäller ansvar, utsatthet och beslutsfattande i relation till klimat, men har inte varit framträdande i den bolivianska klimatdebatten. Även på detta område framhålls klass och etnicitet som centrala politiska kategorier, vilket jag nu kommer att diskutera.

Klimatpolitiska spänningar

Vetenskapliga studier visar att effekter av klimatförändringar redan är märkbara i många delar av Bolivia, och ytterligare påverkan är enligt forskare att vänta. På grund av den stora geografiska variationen inom landet förutspås olika regioner påverkas i olika utsträckning och på skilda sätt.⁴⁵ Gemensamt är att vädret blir mer oförutsägbart, med förhöjda medeltemperaturer och förändrad distribution av nederbörd.⁴⁶ I flera delar av landet förutspås nederbörden minska och regnperioderna bli kortare och mer intensiva.⁴⁷ Statistik över naturkatastrofer visar på en ökning under 2000-talet, vilket anses kunna kopplas till klimatförändringar.⁴⁸

Snarare än att fördjupa mig i klimatförändringarnas faktiska effekter eller hur de påverkar olika befolkningsgrupper, kommer jag här att fokusera på det politiska spelet kring klimat som ägt rum i Bolivia under de senaste åren, och hur det kan kopplas till skapandet av och interaktionen mellan sociala kategorier.⁴⁹ Detta får i sin tur konsekvenser för vilka behov och intressen som tas i beaktande i klimatstrategier och vilka röster som kommer till uttryck på olika nivåer av beslutsfattande i klimatfrågor.

Sedan MAS nådde regeringsställning 2006 har klimatförändringar vuxit till en central politisk fråga globalt sett. Även inom den bolivianska politiken har klimat fått ett enormt genomslag och blivit en grund för konstruktion av identitet och gruppstillhörighet. Klimatfrågor har blivit en del av MAS projekt att omdefiniera landet.

Klimatförändringar behandlades länge som en rent teknisk fråga av bolivianska myndigheter, men ett par år efter att Morales regering bildades började klimatfrågan successivt att dras in i politiken på högre

Bolivias officiella ståndpunkt kännetecknas av en skarp kritik mot vad man ser som ett kapitalistiskt och imperialistiskt förhållningssätt.

nivå och omges av en alltmer politiserad retorik. Sedan 2008 har bolivianska regeringsrepresentanter hållit en radikal profil i internationella klimatförhandlingar.⁵⁰ Att försvara naturen mot en destruktiv kapitalism har blivit en del i Evo Morales och MAS politik.⁵¹ Bolivias officiella ståndpunkt kännetecknas av en skarp kritik mot vad man ser som ett kapitalistiskt och imperialistiskt förhållningssätt som dominerar klimatfrågan internationellt. En nyliberal utvecklingsmodell identifieras som roten till klimatproblemen och kopplas samman med västerländska värderingar och livsstilsideal, och en boliviansk "livets kultur" ställs retoriskt emot en västerländsk "dödens kultur".⁵² Centrala element i den bolivianska hållningen är tankar om klimaträttvisa och en klimatskuld som i-länderna anses skyldiga att betala tillbaka till utvecklingsländerna.⁵³

På klimattoppmötet COP15 i Köpenhamn, december 2009, vägrade Bolivias regering tillsammans med ett antal andra länder att skriva under *Copenhagen Accord*

(konferensens slutprodukt som inte uppnådde status som officiellt FN-dokument) då de ansåg att dokumentet var alltför svagt och formulerat utifrån de västerländska aktörernas intressen, samt i missnöje med hur dokumentet tagits fram genom vad som sågs som en odemokratisk och exkluderande process. Ett år senare, under COP16 i Cancún, Mexico valde Bolivia som enda närvarande land av liknande skäl att inte underteckna *Cancún Agreement*, det avtal som slöts mellan de övriga deltagarna.⁵⁴ På det senaste mötet, COP17 i Durban, förhöll sig den bolivianska delegationen fortsatt kritisk, men drog inte till sig lika mycket uppmärksamhet som i Köpenhamn eller Cancún, och skrev under de beslut som togs.⁵⁵

Bolivias regering har tagit på sig uppgiften att tala inte bara för bolivianerna, utan för "folket" i allmänhet och världens ursprungsbefolkningar i synnerhet. Genom sina starka kopplingar till folkrörelser har de kunnat göra detta med en viss trovärdighet.⁵⁶ I missnöje med de FN-ledda klimatförhandlingarna tog regeringen initiativ till att arrangera ett alternativt klimatmöte, *The World People's Conference on Climate Change and the Rights of Mother Earth (WPCCC)*, som hölls i Cochabamba, Bolivia, i april 2010 och lockade 35 000 deltagare från 140 länder. Mötets agenda var i linje med den bolivianska regeringens hållning och det slutliga dokumentet *People's Agreement of Cochabamba* är en uppsättning förslag som Bolivia presenterat under internationella klimatförhandlingar.⁵⁷

Klimatmötet i Cochabamba hyllades av många, både inom Bolivia och

internationellt, som ett radikalt alternativ till de officiella klimatförhandlingarna och ett viktigt inlägg i klimatdebatten. Samtidigt kritiserades arrangemanget för att vara regisserat av regeringen, med förutbestämda agendor och små möjligheter att påverka diskussionerna och slutdokumentet.⁵⁸ I protest mot att konferensens sjuutton officiella arbetsgrupper enbart behandlade internationella aspekter, och inte Bolivias interna politik, skapades en arbetsgrupp utanför det officiella mötet, *Mesa 18* (Bord 18), där inhemska frågor diskuterades. Initiativet kom från bolivianska folkrörelser, bland annat CONAMAQ, landets största organisation för ursprungsfolk och en del av alliansen bakom MAS.⁵⁹ Från *Mesa 18* riktades kritik mot Moralesregeringens miljöpolitik. Regeringen ansågs alltför fokuserad på en utåtriktad retorik, som skiljer sig från konkreta handlingar på hemmaplan.⁶⁰ Denna kritik har regeringen bemött genom att hävda att även Bolivia måste ha rätt att utvecklas ekonomiskt, och att detta oundvikligen medför en viss miljöförstöring; problemet är de rika ländernas resursutnyttjande, som inte lämnar utrymme för andra att utvecklas. Man har också legitimerat sina utvecklingsplaner med att vinsterna nu kommer att komma folket till del, då naturresurserna är nationaliserade.⁶¹ *Mesa 18* utmanade även MAS version av socialism, som de menade är västerländskt orienterad och lika fokuserad på ohållbart resursutnyttjande som den kapitalistiska. I stället krävde man en modell för kollektivt ägande och förvaltande, med ökad lokal kontroll över naturresurser för ursprungsfolk.⁶² Regeringen har anklagats, av *Mesa*

18 och i efterföljande diskussioner, för att retoriskt använda sig av begrepp från ursprungsfolk – till exempel *Pachamama* och *vivir bien* – för att legitimera en förtäckt kapitalistisk politik.⁶³ Detta är betydelsefull kritik, då MAS-regeringen har ett starkt fotfäste i just de organisationer som stod bakom *Mesa 18*.

I detta sammanhang bör även nämnas de senaste månadernas politiska turbulens kring den motorväg som planeras genom Bolivia. I protesterna mot vägbygget används ofta samma argumentation som använts från regeringens sida för att föra fram Bolivias position i klimatsammanhang, och motorvägsbygget kopplas retoriskt till klimatfrågan. Den planerade motorvägen – en del i ett projekt att förbinda Sydamerikas västra kust med den östra – skulle ha gått genom nationalparken TIPNIS som ägs av tre ursprungsfolksgrupper. Dessa planer har kritiserats länge och under hösten eskalerade motståndet med en två månader lång protestmarsch genom landet mot La Paz. Marschen arrangerades av CIDOB och CONAMAQ, två av de största ursprungsfolksorganisationerna, vilka också ingår i sammanslutningen bakom MAS.⁶⁴ Den 25 september konfronterades aktivisterna av polisstyrkor som försökte hindra dem från att nå sitt mål. Polisen anklagades för överdriven våldsamhet under insatsen. Skarp kritik mot regeringen för det inträffade ledde till att flera ministrar och högt uppsatta personer inom statliga myndigheter tvingades eller valde att avgå.⁶⁵ Marschen fortsatte till La Paz medan motsättningarna eskalerade och spred sig. Moralesregeringen anklagades, av samma grupper som hjälpte

den till makten, för att inte efterleva sina egna idéer om *vivir bien*, urbefolkningars territoriella rättigheter och den nya lagen om respekt för Moder Jord.⁶⁶

Regeringen backade till slut för protesterna och meddelade att vägen inte kommer att byggas genom TIPNIS.⁶⁷ Frågan är dock fortfarande aktuell, och fick ytterligare uppmärksamhet då representanter för CIDOB och CONAMAQ höll en presskonferens på COP17 i Durban, där de berättade om TIPNIS-konflikten, visade bilder från polisens ingripande mot protestmarschen och inför utländska medier anklagade den bolivianska regeringen för att vara kapitalistisk och förtryckande och använda sig av en dubbel diskurs: en i internationella sammanhang och en annan på hemmaplan. ”En president från ett ursprungsfolk som kallar sig försvarare av Moder Jord, har velat mörda henne genom att korsa henne med en väg”, sa arrangörerna under presskonferensen.⁶⁸ Detta har skapat en debatt om huruvida ursprungsfolksrörelser bör uttrycka kritik mot regeringen i internationella sammanhang, eller lojalt stå bakom den.⁶⁹

Miljö och klimat är alltså centrala politiska frågor i Bolivia. De har även blivit en arena för artikulering av identitet samt återskapande och förhandling av sociala kategorier, vilket jag återkommer till. Först kommer jag att diskutera hur feministisk forskning och framförallt en intersektionell utgångspunkt kan belysa komplexitet och maktperspektiv i klimatfrågan.

Bidrag från genusvetenskap och feministisk forskning

Från att ha varit en i första hand naturvetenskaplig domän, har klimatförändringar blivit en allt viktigare fråga även för samhällsvetare och humanister. Vi som forskar inom dessa områden har en viktig uppgift att fylla; med våra teoretiska och metodologiska verktyg kan vi, i dialog med insikter från naturvetenskaperna, skapa en större helhetsförståelse rörande klimatförändringar. Även om klimatfältet fortfarande är relativt nytt för samhällsvetenskap och humaniora, pågår en hel del forskning som visar på hur dessa fält kan bidra väsentligt till förståelsen av klimatförändringar som politiska, sociala och kulturella företeelser.

Feministisk forskning om klimat har hittills inte varit särskilt omfattande.⁷⁰ Bidrag till förståelsen av kopplingarna mellan genus och klimat har ofta dominerats av en empiriskt och praktiskt orienterad hållning, där man lyft fram genusrelaterade skillnader i utsläpp, utsatthet och politisk röst.⁷¹ Detta är naturligtvis viktiga bidrag, men det finns också behov för mer teoretiskt inriktad feministisk forskning där genuskategorier problematiseras i relation till klimat.⁷²

Natur och miljö är överhuvudtaget ovan teoretisk terräng för feministiska forskare. Den inriktning av feministisk forskning som dominerat de senaste decennierna kännetecknas i stället av ett fokus på kultur och språk.⁷³ Ekofeministiska teoretiker som Vandana Shiva, Val Plumwood och Ariel Salleh har sedan

länge fokuserat på kopplingarna mellan genusbaserade maktrelationer och miljö. Denna inriktning har dock (ibland omtiverat) uppfattats som essentialiserande och flummig, vilket gjort att många ryggat undan för den och inte tagit den på allvar.⁷⁴ Tveksamheten bland feminister att befatta sig med miljöfrågor kan ha att göra med en rädsla för att associeras med denna (förmodade) essentialism. Stacy Alaimo och Susan Hekman skriver i inledningskapitlet till antologin *Material Feminisms* att feministiska forskares ”flykt från naturen” är problematisk därför att man, genom att inte vilja närma sig det materiella, gör det omöjligt att tala om natur på ett icke-essentialistiskt sätt: feminister som inte vågar närma sig naturen lämnar den helt enkelt på walk-over till biologisterna att göra vad de vill med, istället för att ta chansen att problematisera rådande föreställningar och utveckla alternativa definitioner. Alaimo och Hekman menar att poststrukturalistisk feminism har kommit med viktiga bidrag genom dess ambition att problematisera och dekonstruera binära motsatspar såsom manligt/kvinnligt, rationalitet/intuition, subjekt/objekt. Dessa insikter, föreslår de, kan användas för att dekonstruera dikotomin natur/kultur och problematisera hur vi uppfattar och relaterar till exempelvis ”miljöproblem”.⁷⁵ Detta är inte nya tankegångar inom feministisk teori. Donna Haraway är en av dem som länge ägnat sig åt att granska föreställningar om natur och människor ur ett feministiskt perspektiv. Haraway skrev nästan två decennier tidigare om riskerna med att tappa bort kroppar och biologier som fokus för feministiska

analyser.⁷⁶ I sitt arbete problematiserar hon konstruktioner av biologi och natur med hjälp av feministisk, antirasistisk och postkolonial teori, och bygger vidare på idéer från Science and Technology Studies där biologisk materia och icke-mänskliga subjekt ses som aktörer.⁷⁷

Jag anser att den kunskap och de analytiska verktyg som byggts upp under decennier av feministiskt teoretiserande kring makt och identitet har stor potential när det gäller att skapa en djupare och mer nyanterad förståelse för klimatförändringarnas sociala dimensioner. Denna förståelse kan i sin tur inspirera såväl politik som aktivism inom klimatområdet, och förhoppningsvis leda till nya solidariteter och samarbeten bortom identitetspolitik; betydelsen av den typen av allianser har länge lyfts fram av feministiska teoretiker.⁷⁸ Jag kommer nu att övergå till att tillämpa konstruktivistisk feministisk teori på klimatfältet, genom att använda mig av intersektionalitet.

Intersektionalitet

Intersektionalitet är ett analytiskt verktyg med ursprung i antirasistisk feministisk kritisk teori. Den första användningen av intersektionalitet på detta sätt brukar tillskrivas den amerikanska feministen och juristen Kimberlé Crenshaw, som tillämpade det inom vad hon kallar svart feministisk kritik för att beskriva hur svarta kvinnors specifika erfarenheter osynliggörs inom både feminism och antirasism samt beskriva svarta kvinnors underordning som mer komplex än enbart summan av rasistiska och sexistiska strukturer.⁷⁹ Det finns många tolkningar och varianter av

intersektionalitet.⁸⁰ Gemensamt är dock att intersektionella analyser syftar till att belysa hur olika makt- och statusordningar samverkar i skapandet av strukturer för dominans och underordning i varje enskild situation.⁸¹ Jag kommer i denna text inte att gå djupare in på debatten om intersektionalitet, utan redogöra för min egen tillämpning av verktyget och hur det kan vara användbart i förståelsen av klimatförändringar.

Med Nina Lykkes ord kan intersektionalitet användas för att ”analysera hur sociokulturella hierarkier och maktordningar interagerar och skapar inklusion/exklusion runt diskursivt och institutionellt konstruerade kategorier som genus, etnicitet, ras, klass, sexualitet, ålder/generation, nationalitet, osv.”⁸² Dessa strukturer är inte statiska, utan föremål för ständig förhandling och omvandling, och de är meningsfulla enbart i sina specifika sammanhang.⁸³ Kategoriseringar, ofta i kombination med varandra (exempelvis ”ung arbetarklasskvinna”, ”mörkhyad homosexuell man”), fungerar som grund för tillgång till eller utestängning från makt och resurser, vilket legitimeras genom rangordningssystem där vissa egenskaper betraktas som mer normala eller eftersträfvansvärda än andra.⁸⁴ Dessa processer äger rum på alla samhällsnivåer och i alla mänskliga relationer.⁸⁵ Lykke skriver att uppkomsten av intersektionalitetsbegreppet är kopplad till de förändrade förutsättningar för identitetskapande som vuxit fram sedan den senare delen av 1900-talet.⁸⁶ Medan maktordningar baserade på genus, klass, etnicitet och andra kategoriseringar kvarstår, har den intersektionella interaktionen mellan

dessa maktordningar, liksom individers och grupper förhandling om identitet inom dem, blivit mer rörliga. Detta har också gett upphov till nya sociala rörelser och

Hur kan vi samtidigt uppmärksamma kategoriseringar och problematisera dem?

konstruktioner av politiska subjekt.⁸⁷ Sådana förändrade mönster är, som jag visat, påtagliga i Bolivia, och jag ser intersektionalitet som ett användbart verktyg för att förstå hur makt och identitetsskapande tar form i en boliviansk kontext.

Ett ifrågasättande av givna kategoriseringar är en viktig del av den konstruktivistiskt orienterade intersektionella analys som jag vill tillämpa, där sociala kategorier betraktas som kontextberoende och dynamiska.⁸⁸ Ett viktigt element i detta är förståelsen av kategorier såsom genus, klass och etnicitet som görande snarare än varande; som performativa, för att använda Judith Butlers terminologi.⁸⁹

De frågor som dyker upp är då: vad gör vi med de existerande kategoriseringarna? Hur erkänner vi deras relevans i ett visst sammanhang, utan att därigenom ytterligare förstärka och befästa dem? Hur kan vi samtidigt uppmärksamma kategoriseringar och problematisera dem?⁹⁰ Jag menar att sociala kategorier är viktiga och relevanta i sina specifika sammanhang, genom att de påverkar alla aspekter av våra liv. En förståelse av existerande kategoriseringar är därför nödvändig i analyser av makt. Detta innebär dock inte att vi måste ta

dessa kategoriseringar för givna och självklara. Jag anser att man i en intersektionell analys bör problematisera kategorier genom att undersöka hur de konstrueras och förhandlas, och hur de skulle kunna vara annorlunda. Förutom att identifiera maktstrukturer kan intersektionalitet hjälpa till att förklara identitetsskapande, samt hur existerande kategoriseringar mobiliseras i identitetspolitiska projekt som syftar till att utmana maktordningar. Denna aspekt av intersektionalitet är viktig för min förståelse av situationen i Bolivia.

Intersektionalitet har inte använts inom forskning kring miljö eller klimat i särskilt stor utsträckning, utan i första hand tillämpats för att analysera relationer mellan människor. Detta har påtalats av Nina Lykke, som menar att åsidosättandet av icke-mänskliga analytiska kategorier förstärker en problematisk, dikotom uppdelning i "människa" och "natur", där natur görs till "det andra".⁹¹ Frågor om klimatförändringar visar, enligt Lykke, att maktrelationer mellan människor är sammanlänkade med relationerna mellan mänskliga och icke-mänskliga subjekt, och klimatdiskussioner kan därför bidra till en mer dynamisk och nyanserad syn på dessa kategorier.⁹² I enlighet med Lykke anser jag att intersektionalitet kan fungera som ett viktigt analysverktyg i forskning om klimatförändringar och makt. Intersektionella analyser kan visa hur maktrelationer skapas, upprätthålls och kommer till uttryck inom och mellan sociokulturellt betydelsefulla kategorier, i interaktion med icke-mänskliga subjekt och icke-mänsklig agens. Genom exemplet Bolivia vill jag lyfta fram

några möjliga intersektioner mellan sociala strukturer och klimatförändringar, och hur sociala kategoriseringar skapas i samspel med diskurser om klimat om miljö.

Intersektionell analys i praktiken

Intersektionalitet är inte en teori i sig eller knuten till en viss metod. Det kan snarare användas som ett underliggande perspektiv, som en lins genom vilken maktrelationer, och deras samverkan, kan studeras, och för att kritiskt analysera de kategoriseringar som ligger till grund för dessa maktrelationer. Vissa metodologiska dilemman är kopplade till intersektionalitet. Hur ska man, till exempel, kunna identifiera alla relevanta kategoriseringar inom ett visst empiriskt fält, och deras förhållande till varandra, när dessa kategoriseringar och relationer är enormt komplexa och dessutom är under ständig förändring?⁹³ För mig är målet med en intersektionell analys inte att lista alla tänkbara kategoriseringar och sedan analysera dem i alla potentiella relationer och sammanhang. En sådan "additiv intersektionalitet" där kategorier betraktas som avgränsade och statiska strukturer vore otroligt tidskrävande och dessutom ganska meningslös; poängen med en intersektionell ståndpunkt är att dominans och marginalisering måste ses i ett komplext mönster av maktordningar, dynamiska och specifika för sammanhanget.⁹⁴ Syftet är därför inte att inkludera så många analytiska kategorier som möjligt, utan att reflektera över vilka kategorier som har betydelse i ett visst sammanhang, och hur de interagerar sinsemellan.

För att belysa intersektionella aspekter av

klimat- och miljödebatten i Bolivia kommer jag att tillämpa delar av en analysmodell som tagits fram av Gabriele Winker och Nina Degele. De menar att intersektionalitet bör förstås som ett system av interaktion mellan och inom tre nivåer: sociala strukturer, symbolisk representation och identitetskonstruktion. De föreslår en modell för intersektionell analys där processer på alla dessa nivåer identifieras för att precisera analysen, med en inbyggd öppenhet för att olika kategoriseringar kan vara relevanta på olika nivåer.⁹⁵

På den strukturella nivån, menar Winker och Degele, behöver vi identifiera konkreta maktrelationer för att sedan analysera hur de interagerar med varandra. Här är det nödvändigt att begränsa antalet analytiska kategorier utifrån teoretiska och empiriska insikter om grunder för över- och underordning.⁹⁶ I fallet Bolivia fokuserar jag på etnicitet, klass och genus, då dessa lyfts fram som centrala för makt- och resursfördelning och politiska projekt i landet.⁹⁷ En annan intersektion är den mellan natur och samhälle, mellan mänskliga och icke-mänskliga subjekt. Jag vill visa hur relationen mellan natur och samhälle inte är statisk, utan konstrueras i samverkan med relationer mellan sociala kategorier och används i skapandet av identiteter.

När det gäller de övriga nivåerna, symbolisk representation och identitetskonstruktion, behöver inte antalet analytiska kategorier bestämmas på förhand. Symboliska representationer legitimerar maktordningar genom att befästa kategoriseringar och få dem att framstå som naturliga. De skapas inom strukturella maktrelationer och fungerar samtidigt som en ideologisk förstärkning av dessa maktrelationer. Symboliska representationer är ett ramverk inom vilket identitet konstrueras, samtidigt som de förstärks genom att individer förkroppsligar dem genom performativ identitetskonstruktion.⁹⁸ Individer skapar alltså identitet och mönster av inkludering och exkludering i förhållande till symboliska representationer samt i relation till och interaktion med andra individer. Olika kategoriseringar har olika relevans vid olika tillfällen, och en intersektionell analys av dessa dynamiska processer bör vara öppen för att ta in fler kategoriseringar och möjliga identiteter.⁹⁹

I följande stycke vill jag återkomma till de diskursiva kopplingarna mellan klimatförändringar och sociala kategoriseringar i Bolivia med utgångspunkt i Winkers och Degeles analysmodell.¹⁰⁰

Tillbaka till Bolivia: Klimat och miljö som identitetspolitik

Två centrala element i bolivianska diskurser om klimat och miljö är, som jag tidigare visat, respekt för *Pachamama* (Moder Jord) och *vivir bien* (att leva väl) som ideal. *Pachamama* och *vivir bien* har båda varit centrala symboler i MAS-regeringens politik, där balans och harmoni mellan människor och med naturen framhållits som en alternativ modell för en hållbar utveckling. Dessa element,

hämtade från andinsk kultur, kopplas samman med en *cosmovisión*, världsåskådning, bland landets urbefolkningar och därmed med en (brett definierad) ursprungsfolk-sidentitet. Detta har inte minst framkom-

En nära koppling etableras mellan kultur och natur, mellan naturens balans och samhällets organisering.

mit i regeringens position i internationella klimatförhandlingar. Den kapitalistiska världsordningen, som upprätthåller en ojämn fördelning av resurser mellan Nord och Syd och en exploatering av utvecklingsländer, har pekats ut som grunden till klimatproblematiken, i en socialistiskt orienterad kritik som speglar MAS rötter i arbetarrörelser och motståndet mot tidigare, nyliberala regimer. Positioneringen mot det kapitalistiska systemet blir här en aspekt i skapandet av en boliviansk identitet som kännetecknas av en inneboende ekologiskhet, likvärdighet och enighet mellan människor och harmoni med naturen. En nära koppling etableras mellan kultur och natur, mellan naturens balans och samhällets organisering.

Bland Bolivias folkrörelser finns ett brett och växande engagemang för klimat och miljö. Legala och retoriska verktyg har skapats inom ramarna för nyckeldokument som den nationella utvecklingsplanen och den nya konstitutionen; verktyg vars ursprungliga syfte var att svara mot de politiska krav som ställdes av den breda rörelsen bakom MAS, och som folkrörelserna nu

använder sig av för att ifrågasätta aspekter av MAS politik. De folkrörelser som burit fram MAS – och i stort fortsätter att stödja regeringen – kritiserar dem från vänster och ofta med MAS egna argument. *Pachamama* och *vivir bien* är symboliskt viktiga även här. Dessa begrepp ingick i framför allt andinska folkrörelsernas politiska krav redan innan MAS kom till makten, men sedan de lyfts av MAS-regeringen har de fått större retorisk och juridisk tyngd; en regering som stiftar lagar om respekt för Moder Jord kan också ställas till svars för sin egen relation till henne.

Diskurser om klimatförändringar och miljö har formulerats inom ett bredare politiskt projekt där vissa aspekter av identitet framhävs mer än andra. Klimat- och miljödebatten dras här in i pågående förhandlingar om sociala relationer, artikulerade i termer av framför allt etnicitet och klass, de sociala kategorier som är och varit mest framträdande inom MAS som folkrörelse och regering. Kategorierna etnicitet och klass, som dominerar politiken överlag, är i fokus även i diskussioner om klimat och miljö. Dessa två återskapas och förstärks därmed som centrala kategorier för identitetspolitiska projekt. De representeras symboliskt i regeringens retorik och ifrågasättandet av den, är centrala för de krav som artikuleras hos folkrörelser, och bildar grund för identifikation och skapandet av politiska subjekt.

De rörelser som uttryckt kritik mot regeringen är i stor utsträckning desamma som ursprungligen gick samman för att bilda och lyfta fram MAS under de sista turbulenta åren av nyliberalt styre med

förändrade förutsättningar för artikulering av identitet och politiska intressen. I intersektionen mellan klass och etnicitet har kraftfulla politiska subjekt skapats, och denna intersektion fortsätter att vara central då regeringen kritiserar med sina egna argument för sitt agerande på miljöområdet. Konflikterna om land och naturresursanvändning är komplexa, men ramar in i ett narrativ där fattiga men ekologiska ursprungsfolk ställs emot en girig och kallsinning stat som förklarar en hänsynslös exploatering i grön retorik.

Att intersektionen klass-etnicitet lyfts fram symboliskt speglar – och har sin grund i – strukturella maktförhållanden, både inom landet och globalt sett, där rasism och klassism sedan kolonialismen samverkat som organiserande och legitimerande principer för över- och underordning. Dessa påverkar hur människor konstruerar sin identitet. Samspelet är här tydligt mellan individens identitetskonstruktion, symbolisk representation och sociala strukturer.

Oro har uttryckts för att framlyftandet av klass och etnicitet leder till att dessa sociala kategorier generaliseras och essentialiseras, medan andra grunder för makt och underordning osynliggörs. Genus har inte varit en central kategori i sig i debatten om miljö och klimat. Exempelvis hävdar Carmen Capriles, som arbetar som konsult i klimatfrågor i La Paz och skrivit en rapport om genus och klimat, att genusperspektivet är i stort sett frånvarande i den bolivianska klimatdebatten.¹⁰¹ Detta reflekterar den mer generella politiska processen under MAS-regeringen, där begreppet

genus ofta associerats med nyliberalism och neokolonialism.

Även om genus inte lyfts fram som grund för politisk identitet på de breda fronterna, är det implicit närvarande i diskussionerna om klimat och miljö. Det är inte utan betydelse att naturen i regeringsdokument och juridiska ramverk såväl som inom folkrörelserna refereras till som *Pachamama*, Moder Jord, och därmed symboliskt tillskrivs både kön och en självständig identitet. Naturen görs till en aktör med egna rättigheter och egen agens, en stark och livgivande moder som människor behöver ha en nära relation till, respektera, vårda och skydda från angrepp. Det andinska begreppet *chacha-warmi*, som betonar komplementaritet mellan två olika men lika värda kön, har samtidigt lyfts fram som en annan viktig modell i projektet att avkolonisera och omdefiniera staten. Harmoni mellan könen, *chacha-warmi*, konstrueras därmed parallellt med harmoni mellan människor och natur, *vivir bien* och respekt för *Pachamama*, som ideal för det bolivianska samhället, i regeringens retorik såväl som bland folkrörelserna.

Kvinnor, inte minst från urbefolkningsgrupper, har dock i hög grad deltagit i debatten om miljö och klimat, och under konflikten kring TIPNIS har alternativa röster även fört fram en kritik med utgångspunkt i kvinnors erfarenheter. Då Morales i ett uttalande uppmanade män i TIPNIS-området att förföra kvinnliga vägmotståndare och därigenom få dem på andra och mindre upproriska tankar, reagerade både urbana feministgrupper och kvinnliga ledare inom ursprungsfolkrörelserna kraftigt,

och kopplade samman exploateringen av nationalparken med exploateringen av kvinnors kroppar som två delar av samma patriarkala och koloniala projekt.¹⁰² Det La Paz-baserade radikal-feministiska kollektivet *Mujeres Creando* uppmärksammade kvinnors och barns erfarenheter av protesterna i en utställning med barns målningar och i texter på sin hemsida.¹⁰³ Det senaste numret av deras tidskrift *Mujer Pública* har som tema *Mujer Globalizada, Naturaleza Aniquilada* – Globaliserad Kvinna, Utplånad Natur – och innehåller bland annat en artikel om kvinnors deltagande i TIPNIS-protesterna.¹⁰⁴ Genom TIPNIS har alltså en feministisk miljö- och klimatpolitisk kritik, med avstamp i kvinnors erfarenheter, börjat formuleras både bland kvinnor inom folkrörelserna och urbana feminister. Kritiken formuleras ofta i ekofeministiska termer, där exploateringen av naturen knyts samman med dominans över kvinnors kroppar. Även här sker alltså en koppling mellan natur och femininitet, men med en betoning på samverkan mellan reella maktförhållanden av patriarkalt förtryck av kvinnor och ohållbart utnyttjande av naturen.

I inledningen berörde jag den riskabla kopplingen mellan nordiskhet och miljömedvetenhet. De processer som äger rum i Bolivia, där diskurser om miljö och klimat konstrueras i samverkan med etnicitet, klass och i lägre grad genus, fungerar enligt liknande principer, även om de sker i en alternativ kontext som innefattar kritik mot internationellt dominerande föreställningar.

Diskurser om klimat och miljö har i

Bolivia, precis som hos Nordiska Rådet eller bland de grupper som Karin Bradley studerat, fungerat som en arena för identitetspolitik. Existerande sociala maktstrukturer baserade på kategorierna etnicitet, klass och genus, djupt grundade i reella materiella och sociala förhållanden, reflekteras i olika grad symboliskt i regeringens och folkrörelsernas ställningstaganden. Både på regeringsnivå och bland folkrörelser har klimat och miljö i hög grad formulerats som identitetspolitiska frågor, där vissa aspekter av identitet (eticitet, klass, genus) i olika hög grad lyfts fram som centrala kategorier i olika diskurser. Detta är en effektiv strategi för att föra fram perspektiv och ge förankring och resonans åt en ståndpunkt. Dock medför dessa identitetspolitiska projekt en risk för essentialisering och naturalisering av sociala kategorier, och därmed att gamla mönster för inkludering och exkludering befästs, eller att nya skapas.

Men samtidigt som maktrelationer och sociala kategorier kan förstärkas genom dessa processer, kan de också utmanas. Regeringens och folkrörelsernas diskurser formas i interaktion med varandra. Begrepp som *Pachamama*, *vivir bien* och *chacha-warmi* används av olika aktörer i olika syften, och deras betydelse förhandlas och förskjuts. På detta dynamiska fält kan även nya politiska subjekt skapas, då fler erfarenheter sätts i relation till frågor om klimat och miljö och nya intersektioner artikuleras; inte minst maktrelationer mellan mänskliga och icke-mänskliga subjekt.

I Bolivia finns just nu ett starkt engagemang för miljö och klimat, och viktiga politiska verktyg har skapats inom statens

ramar. Den position som Bolivias regering tagit i klimatförhandlingar har inte fått gehör i själva förhandlingarna, men varit viktig som inspirationskälla för miljö- och klimatrörelser både inom landet och internationellt. Ingen annan regering har så konsekvent fört fram en så radikal hållning och ett så tydligt alternativ i klimatfrågan. Om inte annat kan en sådan positionering bidra till att belysa klimatfrågans politiska dimensioner, och dess koppling till globala maktstrukturer.

På den lokala nivån pågår i Bolivia samtidigt en utveckling där tidigare marginaliserade subjekt i allt högre grad börjat ta plats på den politiska arenan. Förhoppningsvis medför dessa processer att fler erfarenheter och aspekter av identitet lyfts fram i relation till miljö och klimat, och i förlängningen till en bredare och mer heterogen artikulering av dessa frågor. Exempelvis kan den feministiska kritik som nyligen formulerats av kvinnor med skilda bakgrunder anses peka i den riktningen. Detta skulle i förlängningen kunna skapa en grogrund för nya allianser baserade på solidaritet och medvetenhet om gemensamma synsätt och intressen, där både likheter och skillnader kommer till uttryck, snarare än på konstruktioner av essentialiserade identiteter.

I riktning mot en inkluderande klimatsolidaritet

Mitt syfte med den här artikeln har varit att, med exemplet Bolivia, visa hur ett intersektionellt perspektiv är relevant inom klimatforskningen, för att belysa de komplexa interaktionerna mellan natur och samhälle genom maktstrukturer, sociala kategoriseringar och identitetskonstruktion.

Bolivia är ett enskilt fall med en unik miljöpolitisk situation, men det ingår i ett större sammanhang i tid och rum, i en värld präglad av mönster av dominans och underordning, och en värld där klimatförändringar blir en allt viktigare arena för uttryck för maktrelationer.

Eftersom vi lever våra liv genom och inom kategorier såsom klass, etnicitet och genus är dessa intressanta även i förhållande till klimatförändringar och klimatpolitik, såväl i Bolivia som på andra håll. Detta kommer att visa sig i takt med att klimatförändringar blir en alltmer upplevd erfarenhet. Intersektionella analyser av hur olika människor i olika livssituationer konkret relaterar till klimatförändringar blir därmed angelägna för att öka förståelsen för hur klimatförändringar samspelar med resursfördelning och sociala maktstrukturer. Sådana studier kan fylla en viktig funktion till exempel i arbetet med att formulera rättvisa, legitima och verkningsfulla strategier för hur klimatfrågor ska bemötas, men även i att blottlägga beslutsstrukturer i klimatpolitiken.

Samtidigt är det viktigt att inte ta sociala kategoriseringar för givna i analyser av människors förhållningssätt till klimat. Genom att alltför starkt koppla upplevda

erfarenheter till sociala kategoriseringar riskerar vi att återskapa dessa kategorier och till exempel definiera ”fattiga kvinnor” som särskilt sårbara, ”nordbor” som miljömedvetna eller ”ursprungsfolk” som ekologiska, och därmed låsa in oss i identitetspolitiska projekt som baseras på essentialiserade identiteter. Vi bör tänka ett steg vidare och fråga oss vad klimatförändringar och vårt sätt att tänka kring dem har för betydelse för skapandet och omförhandlandet av sociala kategorier. Även här kan ett intersektionellt förhållningssätt ha mycket att tillföra genom ett konstruktivistiskt ifrågasättande av kategorier och identiteter. Med ett sådant perspektiv kan vi analysera vad som sker i dynamiken mellan människor och mellan människor och klimat. Det är en viktig grund för att förstå och hantera komplexiteten i klimatfrågan, men också för att skapa underlag för solidaritet och breda, inkluderande plattformar för engagemang. Sådana plattformar kommer att behövas.

Noter

- 1 Karin Bradley: *Just Environments: Politicising Sustainable Urban Development*, School of Architecture and Built Environment, KTH 2009a.
- 2 Bradley 2009a; Erik Swyngedouw: "Apocalypse Forever? Post-political Populism and the Spectre of Climate Change", *Theory Culture Society* 2010:2-3, vol. 27.
- 3 Swyngedouw 2010.
- 4 Studien är en del av mitt pågående avhandlingsarbete.
- 5 För en introduktion till forskningsläget om klimatförändringar, se den senaste rapporten från IPCC, Intergovernmental Panel on Climate Change, *Climate Change 2007: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, IPCC, Geneva.
- 6 Se till exempel Eileen Crist: "Beyond the Climate Crisis: A Critique of Climate Change Discourse", *Telos* 141, 2007; Mike Hulme: *Why We Disagree About Climate Change: Understanding Controversy, Inaction and Opportunity*, Cambridge University Press 2009; Swyngedouw 2010.
- 7 I FN:s klimatkonvention från 1992 är länderna indelade i grupper efter olika grader av ansvar enligt principen "common but differentiated responsibilities". (United Nations: *United Nations Framework Convention on Climate Change*, United Nations 1992, s. 2). Under de senare årens internationella klimatförhandlingar har dock utsläppen från folkrika och ekonomiskt expansiva länder som Kina, Indien och Brasilien lyfts fram i ökande grad.
- 8 Det som brukar benämnas *mitigation* respektive *adaptation* i forskning och förhandlingar.
- 9 Geraldine Terry: "No Climate Justice Without Gender Justice: an Overview of the Issues", *Gender & Development* 2009:1, vol. 17.
- 10 Detta gäller i såväl höginkomstländer som låginkomstländer. I Sverige har exempelvis undersökningar bland singelhushåll visat att män står för dubbelt så höga utsläpp som kvinnor i samband med transporter. Gerd Johnsson-Latham: *A Study*

- on Gender Equality as a Prerequisite for Sustainable Development, Report to the Environment Advisory Council, Sweden 2007:2; Annika Carlsson-Kanyama och Riitta Rätty: *Kvinnor, män och energi: makt, produktion och användning*, Totalförsvarets Forskningsinstitut, FOI 2008.
- 11 För en studie av hur verklig resursförbrukning och föreställningar om miljömedvetenhet är kopplade till klass och etnicitet i en svensk kontext, se Karin Bradley: "Planning for eco-friendly living in diverse societies", *Local Environment* 14:4 2009b.
 - 12 Terry 2009.
 - 13 UNDP, *Gender, Climate Change and Community-Based Adaptation*, UNDP, New York 2010.
 - 14 A. Haines, R.S. Kovats, D. Campbell-Lendrum, C. Corvalan, "Climate change and human health: Impacts, vulnerability and public health", *Public Health* 120, 2006.
 - 15 Nancy Tuana beskriver ingående den mångfacetterade interaktionen mellan Katrina och staden New Orleans. Nancy Tuana: "Viscous Porosity: Witnessing Katrina", *Material Feminisms*, Stacy Alaimo och Susan Hekman (red.) Indiana University Press 2008.
 - 16 Terry 2009; Minu Hemmati och Ulrike Röhr: "Engendering the climate-change negotiations: experiences, challenges, and steps forward", *Gender & Development* 2009:1, vol. 17.
 - 17 Se till exempel Oxfam: *Bolivia: climate change, poverty and adaptation*, oktober 2009; Commission on Climate Change and Development: *Closing the Gaps*, Stockholm 2009; IPCC 2007; John Vidals rapportering från Bolivia i *The Guardian*, <http://www.guardian.co.uk/global-development/video/2011/apr/10/bolivia-fighting-the-climate-wars> och <http://www.guardian.co.uk/global-development/poverty-matters/2011/apr/13/bolivia-foreign-minister-solving-climate-crises>.
 - 18 I likhet med Gustafson och Fabricant intar jag i relation till Bolivia en position av kritisk solidaritet. Jag vill undvika en förenklad syn på situationen i landet och istället försöka återge den enorma komplexitet som genomsyrar den politiska processen. Bret Gustafson och Nicole Fabricant: "Introduction: New Cartographies of Knowledge and Struggle", *Remapping Bolivia: Resources, Territory, and Indigeneity in a Plurinational State*, Nicole Fabricant och Bret Gustafson (red.), School for Advanced Research Press 2011, s. 3, min översättning.
 - 19 Se till exempel Pablo Mamani Ramirez, "Cartographies of Indigenous Power: Identity and Territoriality in Bolivia", *Remapping Bolivia: Resources, Territory, and Indigeneity in a Plurinational State*, Nicole Fabricant och Bret Gustafson (red.), School for Advanced Research Press 2011; Charlotta Widmark, "Mockery and Marginalization: The Cost of Participation for Women in Bolivia", *Islas de la locura: normatividad y marginalización en América Latina / Islands of Madness: Normativity and Marginalization in Latin America*, Minna Opas, Pirjo Kristiina Virtanen och Sarri Vuorisalo-Tiitinen (red.), Serie HAINA VII, Madrid 2010.
 - 20 Álvaro García Linera: "The 'Multitude'", *iCochabamba! Water War in Bolivia*, Oscar Olivera and Tom Lewis, (red.) South End Press 2004, Fabricant och Gustafson 2011; Mamani Ramirez 2011.
 - 21 Benjamin Kohl och Rosalind Bresnahan: "Introduction, Bolivia under Morales: Consolidating Power, Initiating Decolonization", *Latin American Perspectives* 2010:3 (vol. 37) (2010a) s. 5-6.
 - 22 Mamani Ramirez 2011.
 - 23 Oxfam 2009, s.15; UNICEF "Situation of poverty in the country", tillgänglig på http://www.unicef.org/bolivia/resources_2332.htm, 2011.
 - 24 Benjamin Kohl och Rosalind Bresnahan "Introduction, Bolivia under Morales: National Agenda, Regional Challenges, and the Struggle for Hegemony", *Latin American Perspectives* 2010:4 (vol 37), (2010b); Gustafson och Fabricant 2011.
 - 25 Nancy Grey Postero, *Now We Are Citizens: Indigenous Politics in Postmulticul-*

- tural Bolivia*, Stanford University Press 2007, s. 11; Susan Paulson, "Placing Gender and Ethnicity on the Bodies of Indigenous Women and in the Work of Bolivian Intellectuals", *Gender's Place: Feminist Anthropologies of Latin America*, Rosario Montoya, Lessie Jo Frazier och Janise Hurtig (red.) Palgrave Macmillan 2002; Mamani Ramirez 2011.
- 26 Postero 2007, s. 5; Bret Gustafson: *New Languages of the State: Indigenous Resurgence and the Politics of Knowledge in Bolivia*, Duke University Press 2009, s. 7, Mamani Ramirez 2011.
- 27 Gustafson 2009, Eija Ranta-Owusu 2010: "Gender expertise and state transformation in contemporary Bolivia", *Islas de la locura: normatividad y marginalización en América Latina / Islands of Madness: Normativity and Marginalization in Latin America*, Minna Opas, Pirjo Kristiina Virtanen och Sarri Vuorisalo-Tiitinen (red.), Serie HAINA VII, Madrid 2010.
- 28 Paulson och Calla kallar detta för den individualiserande dimensionen av (neoliberal) statsformation. Susan Paulson och Pamela Calla, "Gender and Ethnicity in Bolivian Politics: Transformation or Paternalism?", *The Journal of Latin American Anthropology* 2000:2, vol. 5, citerade i Ranta-Owusu 2010, s. 53.
- 29 Ranta-Owusu 2010, Gustafson 2009, Postero 2007.
- 30 Postero 2007, Paulson 2002.
- 31 Gustafson 2009:5-7, Postero 2007, s. 1-7.
- 32 Postero 2007, s. 6-7, Paulson 2002, Ranta-Owusu 2010.
- 33 Kohl och Bresnahan 2010a, s. 5-6; Kohl och Bresnahan 2010b, s. 5.
- 34 Kohl och Bresnahan 2010b; Rosaleen Howard: "Language, Signs, and the Performance of Power: The Discursive Struggle over Decolonization in the Bolivia of Evo Morales", *Latin American Perspectives* 2010:3 (vol.37); Ranta-Owusu 2010.
- 35 *Constitución de Bolivia* (Bolivias konstitution), La Paz 2009; *Bolivia Digna, Soberana, Productiva y Democrática para Vivir Bien 2006-2010* (Bolivias nationella utvecklingsplan), La Paz 2006.
- 36 Mamani Ramirez 2011.
- 37 Charlotta Widmark: "The power of 'Andean culture' - Bolivian debates on the de-colonization of gender equality within and outside the framework of the state." Paper för *The 2009 Congress of the Latin American Studies Association*, Rio de Janeiro, Brazil, June 11-14, 2009, s.3-4; Fabricant och Gustafson 2011; Ranta-Owusu 2010.
- 38 Ranta-Owusu 2010.
- 39 Paulson 2002.
- 40 Paulson 2002, Ranta-Owusu 2010.
- 41 Ranta-Owusu 2010, Widmark 2010.
- 42 Ranta-Owusu 2010, Widmark 2009; Stéphanie Rousseau: "Indigenous and Feminist Movements at the Constituent Assembly in Bolivia: Locating the Representation of Indigenous Women", *Latin American Research Review* 2011:2, (vol. 46), s.17.
- 43 Ranta-Owusu 2010.
- 44 Ranta-Owusu 2010, Widmark 2010, Rousseau 2011.
- 45 Marcos Nordgren: *Cambios Climáticos: Percepciones, efectos y respuestas en cuatro regiones de Bolivia*, CIPCA Cuadernos de Información 73, 2011, s. 8.
- 46 Mario N. Nunez et al: "Regional climate change experiments over southern South America. II: Climate change scenarios in the late twenty-first century", *Climate Dynamics* 2008:7-8, (vol. 32), s. 1084-1085.
- 47 Nunez et al 2008, s.1090; Anji Seth et al: "Making Sense of Twenty-First-Century Climate Change in the Altiplano: Observed Trends and CMIP3 Projections", *Annals of the Association of American Geographers*, 2010:4, (vol. 100).
- 48 Nordgren 2011, s. 9.
- 49 För en (spanskspråkig) rapport om hur människor i olika delar av Bolivia påverkas av klimatförändringar, se Nordgren 2011.
- 50 Jessica Camille Aguirre och Elizabeth Sonia Cooper: "Evo Morales, Climate Change, and the Paradoxes of a Social-Movement Presidency", *Latin American Perspectives* 2010:4 (vol.37); Kohl och Bresnahan 2010, s.12-13.

- 51 Gustafson och Fabricant 2011.
- 52 Aguirre och Cooper 2010. Min översättning från s.238. (*Culture of life/Culture of death*).
- 53 Se till exempel *People's Agreement of Cochabamba* 2010, tillgängligt på <http://pwccc.wordpress.com/2010/04/24/peoples-agreement/>; UN 7th Session Permanent Forum on Indigenous Issues. New York 23/4, 2008, tillgängligt på http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/statement_morales08.pdf; *Ministerio de Medio Ambiente y Agua* "La tierra puede existir sin el ser humano; el ser humano no puede vivir sin la tierra. Evo Morales: La humanidad debe reconocer los derechos de la Madre Tierra para salvar la vida", 2009, tillgängligt på <http://www.mmaya.gob.bo/#>.
- 54 Flera skäl finns till att länder som vägrat skriva under *Copenhagen Accord* ändå valde att godkänna det i stor utsträckning snarlika *Cancun Agreement*. Förhandlingsprocessen i Cancún ansågs av många mer demokratisk än den i Köpenhamn, och det fanns en stark vilja att komma fram till ett avtal innan det tidigare avtalet Kyotoprotokollet går ut 2012, vilket förstas satte en viss press på aktörerna att visa sin samarbetsvilja. Samtidigt förekom också ekonomiska påtryckningar från rikare länder, där utvecklingsländerna hotades med indraget klimatbistånd om de inte skrev på avtalet, eller lovades ekonomiska medel om de skrev på. Som ett exempel kan nämnas att USA efter COP15 drog in bistånd till bland annat Bolivia och Ecuador, som inte heller skrivit under *Copenhagen Accord* Se till exempel John Vidal: "Climate aid threat to countries that refuse to back Copenhagen accord", *The Guardian* 11/4 2010.
- 55 Bolivia uttryckte exempelvis stark kritik mot instrument som REDD och The Green Climate Fund. Yusuf Omar: "Bolivia at Durban COP 17 climate summit: 'Forests are not for carbon stocks'", *Bolivia Rising* 3/12 2011, <http://boliviarising.blogspot.com/2011/12/bolivia-at-durban-cop-17-climate-summit.html>.
- 56 Aguirre och Cooper 2010, s. 238.
- 57 *People's Agreement of Cochabamba* 2010; Terisa E. Turner "From Cochabamba, A New International and Manifesto for Mother Earth", *Capitalism Nature Socialism* 2010:3, vol. 21.
- 58 Aguirre och Cooper 2010, s.140.
- 59 Aguirre och Cooper 2010, s.140-2; Turner 2010, s.63-64.
- 60 Bolivias ekonomi är starkt beroende av olje- och gasutvinning, skogsskövlingen och gruvdriften är omfattande och flera stora infrastrukturprojekt är planerade. Aguirre och Cooper 2010, s.140; Turner 2010, s. 64-65.
- 61 Aguirre & Cooper 2010, s.142-143.
- 62 Aguirre och Cooper 2010, s.141-142; Turner 2010, s. 64-67.
- 63 Turner 2010, s. 65-67.
- 64 Carwil Bjork-James: "Indigenous march in defense of Isiboro Sécurerives in La Paz, challenges Evo Morales government. Background Briefing", 16/10 2011, tillgänglig på <http://www.scribd.com/doc/69142514/TIPNIS-Background-Sheet-16Oct11>.
- 65 Bjork-James 2011; Annika Vargas och Kim Moberger: "Våldsam polisattack mot ursprungsfolk marsch". Latinamerikagrupperna 26/9 2011, tillgänglig på <http://www.latinamerika.nu/valdsam-polisattack-mot-ursprungsfolk marsch>.
- 66 Bjork-James 2011.
- 67 Dario Kenner: President Evo Morales officially signs off TIPNIS law, Bolivia Diary 16/10 2011, tillgänglig på <http://boliviadiary.wordpress.com/2011/10/26/president-evo-morales-officially-signs-off-tipnis-law/#bolivia%20#TIPNIS%20#evomorales%20#indigenous>.
- 68 Mónica Oblitas: "Duras críticas contra el ejecutivo en la sede de la cumbre de cambio climático", CONAMAQs hemsida 1/12 2011, http://www.conamaq.org/index.php?option=com_content&view=article&id=155:duras-criticas-contrala-sede-de-la-cumbre-de-cambio-climatico&catid=3:noticias&Itemid=11 (min

- översättning).
- 69 Elizabeth Peredo Beltrán: "Bolivia y la COP 17: Una mirada a Durban desde los espejos del TIPNIS", http://www.funsonol.org/index.php?option=com_content&view=article&id=332:bolivia-y-la-cop-17-una-mirada-a-durban-desde-los-espejos-del-tipnis&catid=29:cambio-climatico&Itemid=43.
- 70 Sherilyn MacGregor: "A stranger silence still: the need for feminist social research on climate change", *The Sociological Review* 2010:57.
- 71 Ett exempel är bidragen i *Gender & Development* 2009:1 (vol.17) med klimattema.
- 72 MacGregor 2010, s.126.
- 73 MacGregor 2010, s.126, Stacy Alaimo och Susan Hekman (red.) *Material Feminisms*, Indiana University Press 2008.
- 74 MacGregor 2010, s.126; Alaimo och Hekman 2008.
- 75 Alaimo och Hekman 2008.
- 76 Donna J. Haraway: "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective", *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*, Donna J. Haraway (red.), Free Association Books 1991, s.197.
- 77 Haraway 1991; Nina Lykke: *Feminist Studies. A Guide to Intersectional Theory, Methodology and Writing*, Routledge 2010, s.116-117.
- 78 Se Nina Lykke: "Nya perspektiv på intersektionalitet. Problem och möjligheter", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 2005:2-3, s. 8; Donna Haraway: "A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century", *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*, Routledge, 1991; Chandra Talpade Mohanty: *Feminism without Borders: Decolonizing Theory, Practicing Solidarity*, Duke University Press 2003.
- 79 Kimberlé Crenshaw: Demarginalizing the intersection of race and sex: "A Black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics", *University of Chicago Legal Forum Volume 1989: Feminism in the Law: Theory, Practice and Criticism*.
- 80 Se Ann Phoenix och Pamela Pattynama "Intersectionality", *European Journal of Women's Studies* 2006:13:3.
- 81 Paulina de los Reyes och Diana Mulinari: *Intersektionalitet: kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*, Liber 2005; Avtar Brah och Anne Phoenix: "Ain't I a Woman? Revisiting Intersectionality", *Journal of International Women's Studies* 2004:3, (vol. 5).
- 82 Lykke 2005 s. 8.
- 83 de los Reyes och Mulinari 2005; Brah och Phoenix 2004, s.76.
- 84 de los Reyes och Mulinari 2005.
- 85 de los Reyes och Mulinari 2005.
- 86 Lykke 2005.
- 87 Lykke 2005.
- 88 Se de los Reyes och Mulinari 2005; Lykke 2005.
- 89 Se Judith Butler, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, Routledge 1990.
- 90 Se till exempel Alice Ludvig "Differences between Women? Intersecting Voices in a Female Narrative", *European Journal of Women's Studies* 2006:13 och Leslie McCall, "The Complexity of Intersectionality", *Signs* Spring 2005; Leslie McCall "The Complexity of Intersectionality", *Signs* Spring 2005.
- 91 Nina Lykke 2010, s.81; Nina Lykke: "Non-Innocent Intersections of Feminism and Environmentalism", *Women, Gender & Research* 2009:3-4.
- 92 Lykke 2010, s.81.
- 93 För en diskussion om detta, se till exempel Ludvig 2006 och McCall 2005.
- 94 Se Lykke 2005.
- 95 Gabriele Winker och Nina Degele: "Intersectionality as multi-level analysis: Dealing with social inequality", *European Journal of Women's Studies* 2011:1 (vol. 18).
- 96 Winker och Degele 2011.
- 97 Se exempelvis Widmark 2010, Ranta-Owusu 2010, Mamani Ramirez 2011, Paulson 2002.
- 98 Winker och Degele 2011.

- 99 Winker och Degele 2011.
- 100 Jag använder modellen som ett ramverk för att belysa situationen i Bolivia, snarare än för att göra en fullständig empirisk analys.
- 101 Carmen Capriles: *Mujer, Agua y Cambio Climático bajo el Contexto de los Países de la CAN*, odaterad; Personlig intervju med Carmen Capriles, La Paz, 23/11 2010.
- 102 Nancy Vacaflor: "Tildan de machista a Evo por sugerir conquistar a yuracará", *Página Siete* 2/8 2011, http://www.paginasiete.bo/2011-08-03/Nacional/Destacados/03nal-001_0803.aspx.
- 103 Mujeres Creando, www.mujerescreando.org.
- 104 Mujeres Creando, <http://www.mujerescreando.org/mujerpublica/index.htm>.

Nyckelord

Klimatförändringar, intersektionalitet, Bolivia, identitet, makt

Anna Kaijser

LUCID

BOX 170

221 00 Lund

E-post: anna.kaijser@lucid.lu.se